

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ПАТРІОТИЗМ ЯК ЦІННІСНА СКЛАДОВА ЧАСТИНА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В УМОВАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

PATRIOTISM AS AN IMPORTANT ELEMENT OF A NATIONAL IDEA IN THE CONDITIONS OF A MODERN UKRAINIAN STATE

Івченко Ю.В.,
*кандидат юридичних наук,
докторант докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ*

У статті досліджуються сутнісні характеристики національної ідеї та патріотизм як її ціннісна складова частина. Визначається місце національної ідеї у процесі відродження української держави, формування у громадян почуття національної єдності та зв'язку зі своєю Вітчизною.

Ключові слова: національна ідея, патріотизм, національна ідеологія, національна свідомість, національне відродження.

В статье исследуются сущностные характеристики национальной идеи и патриотизм как ее ценностная составляющая. Определяется место национальной идеи в процессе возрождения украинского государства, формирования у граждан чувства национального единства и связи со своей Родиной.

Ключевые слова: национальная идея, патриотизм, национальная идеология, национальное сознание, национальное возрождение.

The article deals with the main characteristics of the national idea and patriotism as its important component. The place of the national idea in the process of revival of the Ukrainian state and formation of a sense of national unity and interconnection with the Fatherland is determined.

Key words: national idea, patriotism, national ideology, national consciousness, national revival.

Постановка проблеми. Проблема національної ідеї та патріотизму в теперішніх українських реаліях є, як ніколи, актуальною, адже лише ці два елементи здатні об'єднати країну та відродити віру в її майбутнє. Лише усвідомлюючи необхідність об'єднання за ради майбутнього України у нас є шанс не втратити своє право на рідну землю.

Стан опрацювання. Українська національна ідея є основоположним чинником національного відродження і саме тому завжди цікавила наукове співтовариство. Саме тому різні аспекти цього явища досліджувалися у працях таких українських учених: О. Забужко, А. Колодій, І. Бичка, В. Бебика, В. Ребкала, В. Іванишина, Я. Грицака, Я. Дашкевича, М. Жулинського, Ф. Кирилюка, І. Кресіної, В. Лісового, Л. Нагорної, Ю. Римаренка та інших.

Метою статті є з'ясування сутності національної ідеї та патріотизму як її ціннісної складової частини в умовах сучасної української держави.

Виклад основного матеріалу. Особливою вищою формою національної самосвідомості є національна ідея, яка служить світоглядною основою для існування нації, національної культури та держави. Національна ідея виражає моральні основи, цінності та орієнтири суспільного розвитку і вносить у процес функціонування держави піднесено-емоційний початок, пов'язаний із виникненням в її громадян почуття національної спільності та нерозривного зв'язку зі своєю Батьківщиною і співвітчизниками.

Національна ідея – це синтез духовного буття і духовної творчості народу, «згусток» його свідомості, концентрований вираз уявлень нації про спосіб і головний напрям власного самоствердження, про те, як і заради чого вона існує, яке її місце серед інших народів, у чому її специфіка і цінність для людської цивілізації. Національна ідея, у поєднанні із загальнолюдськими цінностями і ідеалами, може стати дієвим чинником національного відродження на державній основі, бо сприяє формуванню національної єдності не просто на базі усвідомленої необхідності самоствердження, а у процесі досягнення цілей і втілення цінностей, закладених у національній ідеї. Саме для цього

вони мають бути правильно інтерпретовані політичними лідерами нації.

Зміст національної ідеї будь-якого народу розкривається у процесі вивчення його духовної спадщини і сучасних сподівань, аналізу притаманних саме йому форм суспільної творчості. Він не тотожний ані головним рисам національного характеру, ані схильності народу до певного суспільного устрою, ані трактовці власної міжнародної ролі, але пов'язаний з ними усіма. Американська ідея свободи особистості (з її месіанським забарвленням) є певною мірою наслідком таких рис національного характеру, як індивідуалізм, впевненість у своїх силах, прагнення до успіху попри будь-які перешкоди тощо.

Враховуючи особливості національного характеру, зміст української національної ідеї можна було б визначити так: мирна праця і добробут, мирне співжиття на засадах політичного і соціального демократизму, правди (справедливості) і краси. Ці її компоненти є наслідком розвитку хліборобської культури, яку протягом тисячоліть оберігали і передавали із покоління в покоління, передусім, жінки. Вимушені неперервні війни на своїй землі з їх незчисленими жертвами тільки посилювали тугу за мирними стосунками з сусідами, у той час як іноземне походження панівних (привілейованих) класів працювало на утвердження ідеї рівності між своїми [1].

Національна ідея – це необхідний елемент нормально функціонування держави та суспільства, а патріотизм – її ціннісна складова частина. Національна ідея впливає на мотиви та дії людини. По суті, національна ідея виступає каталізатором багатьох процесів у суспільстві. Національна ідея узагальнює та показує шлях суспільства, його мету, формує патріотичні почуття до своєї Батьківщини.

Національна ідея залежить від багатьох факторів (суспільно-політичних, природно-кліматичних, історичних, економічних, вікових та інших), але і впливає також на більшість процесів. Оскільки фактори мають лише тимчасові впливи на суспільство, то і національна ідея не може бути вічною. Вона має тимчасовий характер і змінюється

з плином часу. Тому національна ідея не може бути консервативною, вона може бути лише перспективною, тобто показувати майбутню ціль.

Кожній країні притаманна своя національна ідея. Тому національна ідея чужа для глобальної економіки, транснаціональних корпорацій та інших загальносвітових ідей. Вона утверджує індивідуальність, відстоює самобутність та культурну різноманітність націй, політичний плюралізм та патріотичні цінності.

Для людини є характерним прагнення до розвитку, до вдосконалення, до знаходження оптимального для себе місця у суспільстві. Національна ідея показує шлях до збирання цієї позитивної енергії та перетворення її на корисну суспільну енергію, що через реалізацію у житті покращує суспільство, веде до прискореного розвитку держави. Національна ідея допомагає людині знайти орієнтир та спонукає до саморозвитку, вдосконалення себе і світу, що її оточує.

Національна ідея – це довгостроковий проект, його реалізація може тривати роки та десятиліття. Національна ідея є змінною і чим ближче до її реалізації, тим більше вона змінюється, тобто національна ідея не універсальна на всі часи, вона постійно змінюється, щоб залишатися універсальною та актуальною.

Національна ідея існує, доки поширена серед людей, її поширюють люди і важливо, щоб ті, хто її поширює, не зламалися перед стіною непорозуміння або не почали ламати стіну непорозуміння, – все це може призвести до конфлікту.

Виникає питання, на кого ж розрахована національна ідея. Національна ідея, насамперед, розрахована на молоде покоління, бо саме діти зазнали невеликого впливу усіх ідеологічних систем, ще не визначили свої життєві пріоритети, ще не почали будувати модель суспільства тощо. Формування їх життєвого світогляду відбудеться через 15–20 років, але це будуть найбільш послідовні прихильники національної ідеї України та патріотично налаштовані громадяни. Молодь буде усвідомлювати місію своєї країни, розумітиме та сама ставитиме завдання і цілі для себе та суспільства!

Друга категорія громадян, на яких розрахована національна ідея, – це усі ті, що бажає якимось чином допомогти Батьківщині. Сюди можуть увійти усі громадські організації, партії, гуртки, що вже мають патріотичну ідеологію, спрямовані на формування громадського суспільства, виховання справжнього громадянина, утвердження правової держави. Шляхом компромісів та знаходження спільних інтересів ці громадяни також стануть прихильниками національної ідеї.

Третя група громадян – це окремі представники українського народу, що мають сили, щоб зрозуміти основний зміст національної ідеї, але потребують уваги та пояснення суті ідеї, її задач та перспектив – тобто треба відвернути увагу від нав'язаних проблем та показати проблему у новому конструктивному ракурсі. Важливим елементом є необхідність особистої відповідальності перед державою та суспільством. Все, що відбувається у світі, робиться не владою чи народом, а окремими людьми. Треба показати, що шлях колективної відповідальності, а точніше, безвідповідальності, веде у небуття. Лише персональна відповідальність дає шанс перетворити українське суспільство на сильний консолідований український народ.

Спільна праця на благо Батьківщини є способом реалізації національної ідеї, адже через тисячі дрібних справ кожного громадянина на благо Батьківщини будується нова Україна, якою її бажає бачити більшість людей, бо, саме змінюючи себе, ми змінюємо систему.

Лише національна ідея допоможе сформувати стратегію дій держави. Усі зусилля треба спрямувати на результат, а для цього необхідні зміни у системі влади, нові закони, нові права гри – це вигідно усім, хто дійсно є патріотом України.

Варто зазначити, що національну ідею формує влада, яка є вершиною усього суспільства. Влада має формувати

національну ідею, виходячи із інтересів усього народу. Національна ідея показує загальну суспільну мету, але її може теоретично сформулювати та практично реалізувати лише влада. Якщо влада реалізує національну ідею, яку не приймає народ, то необхідно через вибори знайти ту владу, що у процесі свого функціонування забезпечить існування національної ідеї України, яка буде спільною для більшості громадян. На основі національної ідеї влада має розробити дійсно ефективну програму дій та впровадити необхідні зміни, що зможуть перетворити Україну на сильну, розвинену країну, що є цікавою та корисною усьому світовому товариству [2].

Загалом національна ідея охоплює як мінімум три сфери, в яких нація має реалізувати її принципи та забезпечувати інтереси національної держави: духовна сфера, суспільні відносини і економіка.

Національна ідея не може бути винайдена або сконструйована. Вона формується, розвивається й існує у народній свідомості і національній культурі та зазвичай виражається або формулюється представниками національної інтелігенції (філософами, поетами, художниками, політичними діячами), а потім може визначитися у сфері ідеології у вигляді певних установок і орієнтирів.

Можна назвати такі відмінності між державною ідеологією і національною ідеєю. Мова державної ідеології складається з чітких формулювань, заснованих на наукових поняттях і категоріях (переважно юридичних і політичних). Національна ідея виражається, перш за все, мовою поезії, літератури і мистецтва, яка використовує не так чіткі поняття, як символи, метафори і художні образи, що впливають, насамперед, не на розум, а на почуття.

Державна ідеологія містить певний мінімум, або приймається усіма громадянами у вигляді консенсусу, необхідного для підтримки громадянського миру і збереження стабільності держави. Вона демонструє визнання і прагнення втілити у життя загальноприйняті норми демократії і правової держави, не обмежуючи при цьому приватних інтересів громадян в особистій, громадській, економічній і інших сферах та сприяє їм, якщо вони не суперечать загальноприйнятому консенсусу, їх всебічній реалізації.

Національна ж ідея підкреслює щось унікальне і самобутне, що істотно відрізняє громадян однієї держави від іншої. При осмисленні самобутності власної нації її представники знаходять духовну спільність співвітчизників, в якій приватні відмінності відступають на другий план, а головним стає те загальне, що об'єднує людей у націю і тим самим відрізняє її від інших націй.

Доведення державної ідеології до суспільної свідомості і її поширення серед людей здійснюється через систему обов'язкової для усіх громадянської освіти у вигляді спеціальних навчальних курсів і має на меті забезпечення усіх громадян необхідними знаннями про державу, права і свободи, стимулювання їх участі у політичному житті, напрям взаємин влади, індивіда та суспільства у русло правових відносин, а також виховання громадянськості і відповідальності перед суспільством.

Утвердження і поширення національної ідеї та патріотизму у свідомості народу – це елемент морально-патріотичного виховання, воно здійснюється через просвітницьку діяльність національної інтелігенції, є творчим процесом і тому не піддається суворій регламентації. Ця робота ґрунтується на силі прикладу, оскільки почуття любові до Батьківщини, можна тільки перейняти від того, хто сам її щиро любить.

Наслідками суспільного життя, не заснованого на ціннісно-нормативному консенсусі, є політичні конфлікти і катаклізми. Будь-яка держава зацікавлена у тому, щоб її громадяни свідомо дотримувалися законів, довіряли владі і її представникам, поважали права і свободи, які забезпечують демократичний державний лад [3]. Це можливе лише за умови, якщо влада власним прикладом щоденно буде доводити своєму народові істинне патріотичне ставлення до Батьківщини на основі реальних дій на її благо.

Національна ідея за своєю природою амбівалентна. З одного боку, вона володіє безперечним інтеграційним потенціалом, значущість якого істотно підвищується в умовах становлення нації і трансформації політичної системи. З іншого боку, коли національна ідея стає способом вираження нетерпимості і національної винятковості, вона може становити небезпеку для держави та демократії. Яскравим тому прикладом служить досвід нацизму у Німеччині, коли перемогла ідея переваги німецької нації над іншими націями.

В унітарній державі не може бути кілька державних ідеологій, як не може бути і двох центрів офіційної влади, двох конституцій, різних систем права тощо. Але у формулюванні національної ідеї можливі варіанти, оскільки ніхто не може стверджувати, що йому вдалося остаточно і вичерпно висловити єдино вірну для нації ідею. Представники національної інтелігенції намагаються найбільш адекватно висловити національний дух, що об'єднує націю і цей процес триватиме до того часу, поки існує нація.

Історія знає різні способи співвідношення державної ідеології і національної ідеї. Тут можна виділити як мінімум три варіанти:

1) національна ідея поглинає державну ідеологію, приватні інтереси членів суспільства, завдання державного будівництва, політичне і громадське життя підкоряються «великій меті» – піднесенню однієї нації, що буде натхненням для усіх громадян. Кожен крок людина має робити в ім'я цієї мети, жертвуючи особистим заради суспільного, тобто заради національного блага. Все, що суперечить запропонованим цінностям, моральним нормам і настановам, переслідується. Приклад такого співвідношення національної ідеї та державної ідеології у нацистській Німеччині показав, що підпорядкування усіх одній великій меті призводить до заміни демократії тоталітаризмом з усіма його атрибутами – зрощенням партійного апарату (носія національної ідеї) з державним апаратом, культом вождя (головного виразника національної ідеї) і панівної нації, гіпертрофованої виконавчою владою, роздутою брехливою пропагандою тощо;

2) державна ідеологія збігається з національною ідеєю і включає основні її положення. У такому разі національна ідея, по суті, являє собою ту саму державну ідеологію, виражену в емоційно-чуттєвій формі. Формування громадянськості і патріотизму являє собою єдиний процес, в основу якого покладено вивчення конституції, побудови та функціонування держави, виховання поваги до державної символіки, вітчизняної історії, демократичних цінностей. У системі відносин влади і громадянина та у суспільному житті загалом домінують правові компоненти. Прикладом такого співвідношення може слугувати країна «американської мрії», що сформувалась у США у 30-і роки ХХ ст. Ця концепція заснована на уявленні про рівність можливостей, розрахунок на власні сили і віру в успіх та передбачала домінування індивідуального начала над колективним (державним). Ця ідеологія спрямована на неспинне творення людиною самої себе і власного благополуччя і виражається у прагненні до певного життєвого стандарту та набору цінностей (сім'я, високооплачувана робота, кар'єра, особистий успіх, активність, ефективність і корисність, прогрес, матеріальне благополуччя, повага до науки). Вищою метою суспільства та держави є забезпечення прав і свобод особистості, яка є причиною суспільного благополуччя. У такій державі кожен має право на власне розуміння особистого щастя і способів його досягнення, а у суспільстві панує принцип: «живи сам і дай жити іншим». Таким чином, «американська мрія» може бути прикладом політико-праг-

матичної національної ідеї, що реалізується за допомогою індивідуальної практики людини;

3) національна ідея існує поряд із державною ідеологією. У цьому разі через труднощі національної ідентифікації або проміжного міжкультурного статусу пошук національної ідеї стає перманентним процесом, вона відрізняється від державної ідеології і політики, що проводиться, або навіть протиставляється їм. Прикладом такого поєднання є країни, що завдяки своєму історичному минулому є багато-національними [3].

Повертаючись до аналізу українських реалій у контексті національної ідеї та патріотизму як її ціннісної складової частини, варто зупинитися на понятті «соборність», що стала одним із компонентів формування української держави.

Поняття соборності було запропоновано філософом-слов'янофілом А.С. Хомяковим. Соборність протистоїть авторитаризму і індивідуалізму та органічно поєднує єдність і свободу багатьох особистостей на основі єдиної релігії та абсолютних цінностей. Тут утверджується пріоритет внутрішньої свободи щодо зовнішньої. Унікальні особливості окремої особистості не мають зникнути у суспільному житті, оскільки ціле (нація) перестане існувати, якщо зникнуть особливості окремих його складників. Саме завдяки безлічі особливостей окремих особистостей і їх вільному та невимушеному розвитку виникає квітуний і сильний організм [3].

Українська національна ідея по своїй суті є гуманістичною та передбачає, що не речі і гроші мають керувати людиною, а моральні цінності мають бути базою суспільних взаємовідносин. Українському народу необхідно бережно користуватися наявними ресурсами і розумно керувати економікою та давати лише справжнім патріотам, що на перше місце готові поставити інтереси держави, змогу керувати країною та визначати її політичний курс. Нині саме акцент на загальнолюдських цінностях та християнському світогляду не має дозволяти українській національній ідеї опускатися до національної переваги і винятковості. Соборність відрізняється від інших видів спільності своєю загальнодоступністю, відкритістю, людяністю та базуватися на принципах толерантності.

Відомий філософ Н. Лоський з цього приводу писав: «Соборне єднання різних націй припускає можливість взаємопроникнення національних культур. Як аромат конвалії, блакитний колір, гармонійні звуки можуть наповнювати один і той самий простір та поєднуватися воедино, не втрачаючи своєї визначеності, так і творіння різних національних культур можуть проникати одне в одного та утворити вищу єдність».

Висновки. Отже, важливо беззастережно визнавати право кожного громадянина України належати до будь-якої нації та зберігати свою самобутність і культуру. Гуманістичні цінності та християнський світогляд перевершують вузьконаціональні рамки. Кожен український громадянин відповідальний не лише за себе, але і за свою сім'ю, за малу Батьківщину, за суспільство, частиною якого він є, за свою країну, а державна влада має приймати на себе відповідальність за порядок і справедливість усередині країни.

Таким чином, українська національна ідея має базуватися на загальнолюдських цінностях, відповідати принципам толерантності та терпимості, спиратися на християнський світогляд і мати універсально-гуманістичний характер. На основі цього вона має відстоювати цінність і унікальність кожної особистості, прагнути до загального блага, процвітання та розвитку не лише української, але всіх інших націй.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колодій А. Націоналізм: сутність і різновиди. 1997. URL: http://political-studies.com/?page_id=354 (дата звернення 28.01.2018).
2. Лазаренко І., Маслюченко С. Сутність Національної ідеї та варіанти її впровадження. URL: <http://dneprovka.dp.ua/t9353/> (дата звернення 28.01.2018).
3. Мандрик С.В., Подпорин І.Г., Смоляк С.Г. Основи ідеології Білоруського господарства: учебно-методический комплекс 2015. URL: <http://studopedia.org/7-157538.html> (дата звернення 29.01.2018).